

Inversion of Truth: Modeling the Transformation of Meaning under Ideological Domination in the Myth of Jamshid and Zahhak

Fatemeh Seyedebrahiminejad*

Abstract

This study examines the representation of truth and falsehood in the myth of Jamshid and Zahhak, arguing that these concepts are products of ideological mechanisms. Using a qualitative-analytical method grounded in Saussurean structural semiotics, Barthes' mythological semiotics, and Greimas' semiotic square of veridiction, the research models how ideology, through language, transforms inverted truth into perceived reality. The narrative is analyzed in three phases, tracing the semiotic degradation of Jamshid and the rise of Zahhak. The findings reveal that truth in the text is a discursive construct. Myths naturalize cultural falsehoods by foregrounding one pole of a binary opposition, rendering the original truth unattainable. A four-stage model of ideological transformation is proposed for textual analysis.

Keywords: myth, falsehood, Shahnameh, semiotics, culture, ideology.

1. Introduction

Traditionally viewed as fixed moral constructs, truth and falsehood are analyzed here as dynamic signs produced within specific discursive and ideological contexts. In Iranian mythology, the opposition between them is a central narrative axis shaped by cultural power structures. This study employs Saussurean structural semiotics

* The Assisatant Professor of Department of EFL, NT.C. Islamic Azad University, Tehran, Iran,
Fatemeh.seyedebrahimi@iau.ac.ir

Date received: 12/11/2025, Date of acceptance: 03/12/2025



and Barthes's theory of myth to deconstruct how values are naturalized within mythic discourse. As Shaeiri and Seyed Ebrahiminajad (2021) note, the semiotician's role is to foster societal awareness—an objective that aligns with this research. We investigate the linguistic and semiotic mechanisms behind the transformation of meaning, proposing a model for the ideological inversion of truth.

2. Materials and Methods

The analysis is informed by three semiotic theories:

2.1 Language as a System of Differences (Saussure)

Saussure posits that language is a system of relational differences where meaning emerges from binary oppositions (Saussure, 1403/2024). One pole typically gains positive value and dominance through cultural prioritization, a process central to the myth's value system.

2.2 Myth as Secondary Signification (Barthes)

Barthes explains how dominant ideologies construct myth by transforming historical meanings into naturalized truths (Barthes, 1375/1996). This secondary signification renders ideological concepts self-evident and universal.

2.3 The Semiotic Square of Veridiction (Greimas)

Greimas's (1987) semiotic square of veridiction is used to analyze the logic of belief, concealment, and the transformation between truth and falsehood. This model is effective for identifying degrees of truth, falsification, and ideological manipulation within discourse.

This research adopts a qualitative, fundamental-analytic design. The semiotic method is drawing on narrative analysis. Data collection involves the text of the *Shahnameh* (Ferdowsi, 2007), analytical note-taking, and semiotic mapping systems to organize binary oppositions and interpretive categories.

3. Discussion and Results

The myth is divided into three phases, analyzed through denotation, connotation, and mythic signification.

3.1 Phase 1: Jamshid's Era – The Stage of Truth

Initially, Jamshid signifies sacred sovereignty aligned with Asha (cosmic truth). Signifiers like the royal throne and golden crown connote the continuity of a divine moral order and the union of heaven and earth. His just rule reflects cosmic harmony, where "justice = truth."

3.2 Phase 2: Jamshid's Era – Deviation from Truth

Jamshid's arrogance marks a semiotic shift. Signifiers like "I create art" and speeches of self-praise denote pride but connote a detachment from the divine source. The mythic signification is the "break from Asha," as sacred legitimacy corrupts into self-display and a claim of divinity. This deviation opens the narrative field for the anti-hero.

3.3 Phase 3: Zahhak's Era – Triumph of Falsehood

Zahhak's rule embodies the inversion. Signifiers like chaos, darkness, and his serpent-bodied kingship denote disorder but connote the collapse of the cosmic and social order. The mythic signification is the "triumph of Druj (falsehood)." Falsehood is no longer a deviation but becomes the dominant, naturalized truth within the cultural framework.

Proposed Model: Ideological Transformation of Truth

The analysis reveals a four-stage mechanism through which ideology inverts meaning:

1. Ideological Injection: Ideology enters discourse through value-laden signifiers (e.g., "divine king" vs. "arrogant usurper").
2. Semiotic Legitimation: Signs are organized to normalize the imposed truth, anchoring it linguistically and conceptually.
3. Perceptual Displacement: Ideology replaces embodied sensory experience with its own constructed reality, obstructing direct perception.
4. Discursive Closure: Alternative meanings are suppressed, resulting in a single, dominant narrative that gains the status of unquestionable reality

4. Conclusions

The myth of Jamshid and Zahhak operates through semantic asymmetry. Jamshid's semiotic degradation from truth-bearer to a figure of pride enables Zahhak's rise as an active generator of ideological meaning. Using Greimas's models, we see that

meaning emerges from dynamic relations involving the presence, absence, and inversion of conceptual categories, not merely binary contrasts.

The proposed four-stage model illustrates that the inversion of truth is a systematic process of ideological production. The moment a constructed narrative is stabilized as the only legitimate version of reality marks the emergence of falsehood as truth. This study concludes that truth in myth is a discursive and ideological construct. Myths function as cultural machinery that naturalize specific value systems, turning cultural falsehood into a perceived reality and rendering the original, transcendent truth an impossible concept. The model provides a theoretical basis for analyzing similar ideological transformations in other texts.

Bibliography

- Althusser, L. (1970). Ideology and Ideological State Apparatuses. In *La Pensée*. Monthly Review Press.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. Hill and Wang.
- Barthes, R. (1996). *Mythologies* (Shirindokht Daghighian, Trans.). Nashr Markaz. (Original work published 1957)
- Boyce, M. (1975). *A History of Zoroastrianism* (Vol. 1). Brill.
- Eco, U. (1979). *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
- Ferdowsi. (2007). *Shahnameh* (Jalal Khaleghi-Motlagh, Ed.). Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Greimas, A. J. (1987). *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory* (P. J. Perron & F. H. Collins, Trans.). University of Minnesota Press.
- Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. Ferguson Publishing.
- Karimi, P. (2001). A study of falsehood in Ferdowsi's *Shahnameh*. *Farhang-e Esfahan: Special Issue of Shahnameh Studies Conference*, 61–72.
- Lévi-Strauss, C. (1978). *Myth and Meaning*. University of Toronto Press.
- Marzolph, U. (2010). Storytelling as a Constituent of Popular Culture. *Conceptualizing Iranian Anthropology: Past and Present Perspectives*, 30.
- Merleau-Ponty, M. (2013). *Phenomenology of perception*. Routledge.
- Nietzsche, F. (2019). *On Truth and Lies: Selected Writings* (Niloufar Agha Ebrahimi, Trans.). Farhang-e Tamaddon Elmi Publishing. (Original work published 1873)
- Safavi, K. (2021). *An Introduction to Literary Criticism Theories*. Elm Publishing.
- Saussure, F. de. (2024). *Course in General Linguistics* (Kourosh Safavi, Trans.). Hermes Publishing. (Original work published 1916)
- Shaeiri, H. (2016). *Semiotics of Literature*. Tarbiat Modares University Press.

231 Abstract

Shaeiri, H., & Seyed Ebrahimi, F. (2021). A critique of the Persian translation of The Semiotic Journey: From Hard Semiotics to Soft Anthro-Semiotics. *Journal of Critical Studies of Humanities Texts and Curricula*, 1(15), 177–199.

Shamisa, S. (2007). *Myth and Archetypes*. Hermes Publishing





پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

وارونگی حقیقت:

مدل‌سازی دگردیسی معنا تحت سلطه ایدئولوژی در اسطوره جمشید و ضحاک

فاطمه سیدابراهیمی نژاد*

چکیده

تحقیق حاضر به بازنمایی حقیقت و دروغ در اسطوره جمشید و ضحاک می‌پردازد و نشان می‌دهد این مفاهیم محصول ساز و کارهای ایدئولوژیکی‌اند. مساله پژوهش چگونگی دگردیسی معنا در متن است یعنی ایدئولوژی چگونه حقیقت را دگرگون ساخته و به مثابه دروغ تحمیل می‌کند. هدف مقاله تبیین ساز و کارهای زبانی و نشانه‌شناختی این دگردیسی و ارائه مدلی برای وارونگی حقیقت است. چهارچوب نظری پژوهش حاضر نشانه‌شناسی ساختگرایی سوسوری؛ اسطوره‌شناختی بارت؛ و مربع حقیقت‌نمایی است. تحقیق کیفی-تحلیلی است و در گام نخست داستان به سه مرحله روایی تقسیم می‌شود. سپس هر مرحله بر اساس دلالت‌های صریح، ضمنی و اسطوره‌ای تحلیل می‌شوند. همچنین با بهره‌گیری از مربع حقیقت‌نمای گرمس، در سطح ساختاری بازنمایی می‌شوند. تحلیل‌ها نشان می‌دهد که ایدئولوژی از طریق زبان مسیر ادراک را مسدود کرده تا حقیقتی وارونه را به واقعیت بدل کند. در انتها برای توصیف این سازوکار، مدلی پیشنهاد می‌شود، این مدل می‌تواند مبنای نظری تحلیل متن قرار گیرد. نتایج نشان می‌دهد که حقیقت در متن برساخته‌ای گفتمانی و ایدئولوژیک است. اسطوره‌ها با برجسته‌سازی یا حاشیه‌رانی یکی از دو قطب تقابل، دروغ را به حقیقتی فرهنگی و حقیقت را به امر ناممکن تبدیل می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: اسطوره، دروغ، شاهنامه، نشانه‌شناسی، فرهنگ.

* استادیار زبان انگلیسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،

Fateme.seyedbrahimi@iau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲



۱. مقدمه

در بسیاری از سنت‌های فرهنگی، حقیقت و دروغ به عنوان دو مفهوم متقابل و بنیادین اخلاق (ethics) در نظر گرفته می‌شوند. اما از منظر نشانه‌شناسی فرهنگی، این مفاهیم نه ذاتی بلکه مفاهیمی نشانه‌ای (semiotic) هستند که در بسترهای گفتمانی (discursive)، روایی (narrative) و ایدئولوژیک (ideological) شکل می‌گیرند؛ به عبارتی این مفاهیم صرفاً دلالت‌هایی هستند که جایگاهشان در یک نظام تقابلی، معنا و ارزش آنها را تعیین می‌کند. سوسور، پدر زبان‌شناسی ساختگرا، زبان را نظامی از تفاوت‌ها معرفی می‌کند؛ تفاوت‌هایی که بدون وجود تقابل، هیچ دلالتی را ممکن نمی‌سازند (سوسور، ۱۴۰۳). در ادامه این اندیشه، کلود لوی-استروس (Claude Levi- Strauss) نیز بر این نکته تأکید می‌کند که اسطوره‌ها (myths) با سازماندهی جهان در قالب تقابل‌های دوتایی (binary oppositions) مانند زندگی/مرگ، فرهنگ/طبیعت و حقیقت/دروغ، ساختاری ذهنی‌ساز معنا را می‌آفرینند (Levi Strauss, 1978). بر این اساس، حقیقت و دروغ در متون اسطوره‌ای را نه می‌توان به عنوان بازنمایی (representation) عینی از واقعیت، بلکه باید به مثابه ارزش‌هایی دانست که در بستر نشانه‌ای و گفتمانی شکل گرفته‌اند.

از منظر نشانه‌معناشناسی، بی‌قرینگی معنایی (semantic asymmetry) نیز نقشی کلیدی در بازتولید ارزش‌ها (values) ایفا می‌کند. گاهی گره خوردن حقیقت با تراژدی و دروغ با پیروزی یا نظم اجتماعی، نوعی بی‌قرینگی را در نظام ارزشی پدید می‌آورد که از ساختار تقابل فراتر می‌رود. این بی‌قرینگی به ما یادآوری می‌کند که ارزش‌ها همیشه متمایل به یک سوی قدرت و گفتمان مسلط هستند. در این راستا، تحلیل تقابل حقیقت/دروغ در متون اسطوره‌ای ایرانی، به‌ویژه شاهنامه فردوسی، می‌تواند الگویی برای درک چگونگی سازماندهی معنا و ایدئولوژی در بستر فرهنگی ایران فراهم آورد.

رولان بارت (Roland Barthes) در اثر کلاسیک خود/اسطوره‌شناسی‌ها (Mythologies) بر این نکته تأکید دارد که اسطوره‌ها کارکردی ایدئولوژیک دارند و از طریق فرآیند طبیعی‌سازی (naturalization)، دلالت‌های فرهنگی و تاریخی را به اموری بدیهی و جهانی تبدیل می‌کنند (Barthes, 1972). از این رو، حقیقت نیز در اسطوره نه‌آنگونه که هست، بلکه آنگونه که باید باشد بازنمایی می‌شود؛ به‌ویژه در اسطوره‌های ایرانی که ساختار ارزشی آنها پیوسته حول دوگانه‌های اخلاقی چون راستی/ناراستی و خیر/شر سامان می‌یابد. از نگاه کلود لوی استروس، اسطوره‌ها ساختارهای اندیشگانی جوامع هستند که تقابل‌های بنیادین

فرهنگ را سامان می‌دهند. وی اسطوره را زبان می‌داند و از طریق ساختارگرایی تلاش میکند منطق درونی اسطوره‌ها را کشف کند (Lévi-Strauss, 1978: 10).

در اسطوره‌های ایرانی از جمله در شاهنامه، تقابل حقیقت/دروغ نه تنها محور بسیاری از کنش‌های روایی (actions narrative) است، بلکه ارزش‌گذاری این دو مفهوم نیز تابع زمینه‌های فرهنگی و قدرتمند است. شعیری (۱۳۹۵) درباره فاصله بین واقعیت و دروغ در زبان معتقد است که گاهی آنقدر واقعیت به دروغ و دروغ به واقعیت نزدیک می‌شود که دیگر تفکیک آنها از یکدیگر میسر نیست. اما یک واقعیت وجود دارد و آن اینکه زبان آنگونه که گرمس هم تأکید داشت، فقط ظاهری از واقعیت را با خود دارد.

مقاله حاضر می‌کوشد با بهره‌گیری از نشانه‌شناسی ساختارگرای سوسوری برای تحلیل تقابل معنایی پایه‌ای حقیقت/دروغ به مثابه تفاوت‌های ارزشی در نظام زبان؛ و نشانه‌شناسی اسطوره‌شناسی بارت برای بررسی چگونگی بازنمایی و طبیعی‌سازی ارزش‌ها در قالب اسطوره به عنوان نظام دلالت ثانویه یا ضمنی و دلالت اسطوره‌ای؛ به تحلیل چگونگی شکل‌گیری و تثبیت مفاهیم حقیقت و دروغ در متون اسطوره‌ای ایرانی بپردازد تا نشان دهد که چگونه این مفاهیم از طریق ساز و کارهای نشانه‌ای به ارزش‌هایی فرهنگی، تثبیت شده و گاهی معکوس شده (inverted) تبدیل می‌شوند تا در نهایت طبیعی‌سازی شوند. بعلاوه از مربع حقیقت‌نمایی معنا برای تحلیل سطوح مختلف باور به حقیقت یا باور به دروغ یا نمایش حقیقت استفاده می‌شود تا تثبیت یک قطب معنایی (به عنوان مثال حقیقت) و حاشیه شدن قطب دیگر (به عنوان مثال دروغ) را نشان داد. به اعتقاد شعیری و سیدابراهیمی (۱۴۰۰) آنچه برای نشانه‌شناس مهم است، شفافیت‌سازی و تولید آگاهی در جامعه است که این گزاره از اهداف کلان مقاله حاضر در نظر گرفته شده است. بنابراین پس از مرور پیشینه تحقیق و چهارچوب نظری در بخش دو و سه، روش‌شناسی پژوهش در بخش چهار و یافته‌های تحقیق در بخش پنج ارائه می‌شود. در انتها مدلی معرفی می‌شود که نشان می‌دهد چگونه ایدئولوژی از طریق زبان گاهی حقیقت را دگردیسی کرده و به صورت دروغ بازنمایی می‌کند؛ یا بالعکس دروغ را به جای حقیقت می‌نشانند.

۲. پیشینه پژوهش: تقابل حقیقت و دروغ در گذر مطالعات انجام شده

مفهوم حقیقت و دروغ به عنوان دو قطب معنایی، همواره در ساختارهای فرهنگی، اسطوره‌ای و نشانه‌ای جوامع نقش محوری ایفا کرده‌اند. بررسی تقابل‌های معنایی نظیر

حقیقت و دروغ در اسطوره‌ها، نه صرفاً در حوزه اخلاق بلکه در سطح نظام‌های گفتمانی و معنایی، از دیر باز توجه اندیشمندان فلسفه، زبان و اسطوره‌شناسی را به خود جلب کرده است. این تقابل در بسیاری از فرهنگ‌ها به عنوان محور بازنمایی ارزش‌های فرهنگی عمل می‌کند.

امبرتو اکو در نظریه خود تأکید می‌کند که نشانه‌ها اساساً برای فریب نیز به کار می‌روند و اساس نشانه‌شناسی در امکان دروغ‌گویی نشانه نهفته است (Eco, 1979). او از ویژگی دوگانه نشانه برای بازنمایی حقیقت و نیز تحریف معنا سخن می‌گوید. از نظر اکو نشانه‌ها می‌توانند دروغ بگویند، یعنی چیزی را دلالت کنند که با واقعیت انطباق ندارد، وجود ندارد یا اساساً نادرست است (Eco, 1979). از این منظر، دروغ در نشانه‌شناسی، نه تنها به عنوان یک انحراف از حقیقت یا یک خطای ساده در دلالت گذاری بلکه به عنوان یک ویژگی ذاتی نشانه‌ها در نظر گرفته می‌شود که در ساختارهای زبانی و فرهنگی حضور دارد. اکو این امر را دلیل بر پیچیدگی نظام‌های دلالتی می‌داند که همزمان توانایی بازنمایی حقیقت و تحریف آن را دارند و در نظریه خود، این ویژگی نشانه را به ابزاری برای دستکاری گفتمان، پنهان سازی ایدئولوژی و تحمیل قرائت خاص از جهان تبدیل می‌کند (Eco, 1979).

در فرهنگ ایرانی، و به ویژه در اسطوره‌های بازتاب یافته در شاهنامه، مفهوم راستی در برابر ناراستی جایگاهی محوری دارد. در روایت‌های مربوط به کیخسرو، سیاوش، رستم و سهراب، این تقابل بارها به گونه‌ای دراماتیک بازنمایی می‌شود و ارزش گذاری ضمنی فرهنگ ایرانی در تمجید از راستی و تقبیح ناراستی آشکار می‌شود؛ زیرا راستی همزمان نشانه اخلاق، مشروعیت و قدرت است (شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۰۹). به عنوان مثال، شمیسا، سیاوش را نماد راستی و پاکی می‌داند که در برابر ناراستی و بی‌عدالتی قرار می‌گیرد. شمیسا تقابل‌ها را نه تنها در ساختار روایی داستان‌ها بلکه در شخصیت‌پردازی و پیام‌های اخلاقی شاهنامه نیز دخیل می‌داند (شمیسا، ۱۳۸۶).

نخستین شواهد از نظام‌مندی این تقابل در متون کهن ایرانی و به‌ویژه در *گاهان زرتشت* (Gathas of Zarathustra) مشهود است. در این متون، حقیقت با واژه *اشه* و دروغ با واژه *دروغ* شناخته می‌شود. تقابل میان *اشه* و *دروغ*، نه فقط اخلاقی بلکه هستی‌شناختی (ontological) تلقی می‌شود: *اشه* نظم هستی است و *دروغ* نیرویی اهریمنی و آشوب‌زا. در *وندیداد* و سایر متون اوستایی نیز این تقابل بنیاد ساخت نظام ارزشی و کیهانی را تشکیل می‌دهد (Boyce, 1975).

وارونگی حقیقت: مدل‌سازی دگردیسی معنا ... (فاطمه سیدابراهیمی نژاد) ۲۳۷

در قرن بیستم، یونگ (Jung, 1964) با تحلیل نمادهای اسطوره‌ای، به بازنمایی استعاری حقیقت (در قالب نور) و دروغ (در قالب تاریکی) پرداخت. در دیدگاه او، این مفاهیم ریشه در ناخودآگاه جمعی دارند و در اغلب اسطوره‌های جهان تکرار می‌شوند. یونگ اسطوره‌های زرتشتی را نیز از منظر روان تحلیل‌گرانه مطالعه کرده و تقابل اشته/دروغ را بخشی از کهن‌الگوی خیر/شر می‌داند.

از منظر فلسفی، نیچه (۱۳۹۸) در رساله معروف خود درباره حقیقت و ناحقیقت، مفهوم دروغ را بازتعریف می‌کند. از نظر او، حقیقت صرفاً استعاره‌ای فرسوده و تثبیت شده است و زبان، به‌مثابه شبکه‌ای از قراردادهای دلالتی، همواره مستعد تحریف معناست. نیچه معتقد است که آنچه ما حقیقت می‌نامیم، نتیجه قدرت و تکرار است، نه بازتاب واقعیت. دروغ نیز نه امری اخلاقی، بلکه محصول اراده به قدرت و انتخابی گفتمانی است. این دیدگاه به ویژه در مطالعات نشانه‌شناسی فرهنگی معاصر اهمیت دارد، زیرا مفهوم دروغ را در متن روابط قدرت و ساز و کارهای بازنمایی باز می‌نشانند.

پرستو کریمی (۱۳۸۰) به بررسی دروغ در شاهنامه فردوسی می‌پردازد در این مقاله نویسنده نقش دروغ را در پیشبرد روایت تحلیل می‌کند. به عنوان مثال نخستین دروغ در شاهنامه از طرف ابلیس است که برای فریب دادن ضحاک خود را خوالیگر می‌نامد، یا دروغ‌گویی هژیر در داستان سهراب، جایی که هژیر برای حفظ جان خود، هویت واقعی رستم را از سهراب پنهان می‌کند.

در حوزه روایت‌شناسی اسطوره، (Marzolph, 2010) نشان می‌دهد که دروغ در روایت‌های اسطوره‌ای اغلب با خیانت، بی‌نظمی و فروپاشی ساختار قدرت همراه است. در مقابل، حقیقت به عنوان نیروی پیوند دهنده اجتماعی بازنمایی می‌شود که مشروعیت سیاسی را تقویت می‌کند (Marzolf, 2010).

۳. چهارچوب نظری

چهارچوب نظری پژوهش حاضر بر بنیانی نشانه‌معناشناختی استوار است که متکی بر سه منبع اصلی است: نشانه‌شناسی ساختارگرای سوسور، نشانه‌شناسی اسطوره‌ای رولان بارت و مربع حقیقت‌نمایی معنا. این تلفیق نظری به پژوهش امکان این را می‌دهد که بتواند تقابل‌های معنایی حقیقت/دروغ را در بافت اسطوره‌ای از منظر تولید معنا، تثبیت ارزش و طبیعی‌سازی ایدئولوژیکی تحلیل کند.

۱.۳ زبان به مثابه نظام تفاوت‌ها (سوسور)

از منظر زبان‌شناسی ساختگرا، فردینان دو سوسور زبان را نه مجموعه‌ای از اسامی برای اشیاء، بلکه نظامی از تفاوت‌ها می‌داند که در آن، معنا در بستر تقابل‌های دوتایی شکل می‌گیرد (سوسور، ۱۴۰۳). به تعبیر سوسور، نشانه‌ها از طریق تفاوت و نه ارجاع مستقیم به چیزها، معنا می‌یابند (همان). در نتیجه تقابل‌های دوتایی مانند راستی/ناراستی، حقیقت/دروغ، نیکی/بدی پایه‌های معنایی زبان و فرهنگ را می‌سازند. این تقابل‌ها در نظام‌های گفتمانی تثبیت می‌شوند و در فرآیند بازنمایی، یکی از قطب‌ها معمولاً در جایگاه ارزش مثبت تثبیت می‌شود.

همین نگاه سوسور که معنا از تفاوت‌ها ساخته می‌شود؛ پایه مفهوم بی‌قرینگی است، چون سوسور نشان داد که در نظام نشانه‌ای، تقارن وجود ندارد و هر نشانه فقط از راه تفاوت با دیگر نشانه‌ها معنا می‌گیرد. بی‌قرینگی معنایی وضعیتی است که در آن یکی از دو قطب تقابل معنایی در نظام دلالتی مسلط و تثبیت می‌شود و قطب دیگر در حاشیه قرار می‌گیرد. به عبارتی یکی از قطب‌های تقابل معنایی (مثلاً حقیقت در برابر دروغ) به شکل نظام‌مند بر دیگری برتری می‌یابد و از این طریق ارزش تثبیت می‌شوند، پس به عنوان سازو کاری ارزشی در نظر گرفته می‌شود. این مفهوم در آثار نشانه‌شناختی معاصر از جمله تحلیل گفتمان انتقادی، نشانه‌شناسی فرهنگی و نظریه روایت قابل ردیابی است. در متون اسطوره‌ای ایرانی، بی‌قرینگی نه تنها در سطح روایت بلکه در سطح نشانه‌شناسی تصویر و گفتار نیز قابل مشاهده است (صفوی، ۱۴۰۰).

۲.۳ اسطوره به مثابه نظام دلالت اسطوره‌ای (بارت)

رولان بارت با توسعه نظریه اسطوره‌شناسی، گامی فراتر نهاده و نشان می‌دهد که چگونه فرهنگ‌های مسلط از طریق فرآیند طبیعی‌سازی مفاهیم ایدئولوژیک، به آنها شکل حقیقت می‌بخشند. فرآیند طبیعی‌سازی نزد بارت بدین معناست که معناهای فرهنگی به گونه‌ای عرضه می‌شوند که گویی امری طبیعی و بدیهی‌اند؛ در حالیکه در واقع، حاصل فرآیندهای ایدئولوژیک و گفتمانی‌اند (بارت، ۱۳۷۵).

رولان بارت در کتاب *اسطوره، امروز* (۱۳۷۵) مفهوم اسطوره را به مثابه یک نظام نشانه‌شناختی ثانویه مطرح می‌کند. اسطوره از دید بارت، نظامی از نشانه‌هاست که معناهای ثانویه را بر دلالت‌های اولیه سوار می‌کند. بارت تأکید دارد که اسطوره‌ها نه تنها بازتاب

دهنده فرهنگ هستند؛ بلکه نقش فعالی در بازتولید ارزش‌های مسلط دارند. در این نظام تقابلی‌های معنایی مانند حقیقت/دروغ، تحت تاثیر گفتمان مسلط به نفع یک سوی تقابل طبیعی سازی می‌شوند.

بارت نشان می‌دهد که چگونه اسطوره از طریق ساز و کارهایی چون حذف، برجسته سازی یا جایگزینی معنایی به تحکیم یک ارزش (مثلا حقیقت) و طرد ارزش متقابل آن (مثلا دروغ) منجر می‌شود. از این رو تحلیل اسطوره‌های ایرانی با این رویکرد، امکان شناسایی ساز و کارهایی را فراهم می‌کند که در آنها یک قطب معنایی تثبیت می‌شود، بعلاوه از این مفهوم می‌توان در مدل‌سازی برای تاثیر ایدئولوژی بر دگردیسی حقیقت بهره برد.

۳.۳ مربع حقیقت‌نمایی معنا

در تحلیل تقابل حقیقت/دروغ در اسطوره جمشید و ضحاک، می‌توان از الگوی مربع حقیقت‌نمایی بهره گرفت؛ الگویی که نه صرفاً بر حضور یا غیاب حقیقت، بلکه بر وضعیت‌های معرفتی و گفتمانی آن تمرکز دارد. مربع حقیقت‌نمایی در اینجا بر درک باور و پنهان‌سازی حقیقت تاکید دارد. این مربع برای تحلیل سطوح مختلف باور به حقیقت یا دروغ، یا نمایش حقیقت در یک متن اسطوره‌ای یا گفتمان ایدئولوژیک بسیار مناسب است، زیرا ابزاری تحلیلی برای فهم لایه‌های پنهان، ابهام‌زا، و ایدئولوژیک معنا در متن‌های اسطوره‌ای همچون شاهنامه است. این الگو به ما کمک می‌کند تا از دوگانگی‌های سطحی عبور کرده و سازوکارهای پیچیده تولید معنا را در بطن روایت آشکار سازیم. به اعتقاد شعیری (۱۳۹۵) ژرف ساخت گفتمانی همان ساخت انتزاعی است که ساختارهای اولیه معنا را نشان می‌دهد. برای مثال ساختار معنایی مرگ/زندگی ساختاری انتزاعی است که از قبل موجود است و عملیات نشانه‌ای باعث می‌شود تا این ساختار معنایی تحت کنترل شیوه بیانی خاص در روایت ظاهر شود. شعیری این ساختار انتزاعی را همان چیزی می‌داند که مربع معنایی گرمس را شکل می‌دهد. بنابراین برای رسیدن به فهم لایه پنهان در متن، تحلیل از طریق مربع حقیقت‌نمایی معنا بسیار مفید و مثمر می‌باشد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت، کیفی و از نظر هدف، بنیادی-تحلیلی است. هدف آن کشف و تحلیل دلالت‌ها و تقابلی‌های ارزشی در روایت اسطوره‌ای جمشید و ضحاک در شاهنامه

است. در این راستا، تمرکز پژوهش بر شکل‌گیری نظام ارزشی متضاد حقیقت و دروغ بر اساس تحلیل روایت است. روش تحلیل، نشانه‌معناشناختی است بنابراین در ابتدا به واکاوی ساختار روایت بر اساس ترتیب وقایع پرداخته می‌شود. سپس مقاطع کلیدی روایت که شامل لحظات تقابل، بحران یا تغییرات ارزشی (مثل ادعای خدایی جمشید و ظهور ضحاک) است، استخراج می‌شود. پس از آن نشانه‌های برجسته در هر مقطع با توجه به معنای اولیه (دلالت صریح)، معنای ثانویه (دلالت ضمنی) و معنای فرهنگی - اسطوره‌ای (دلالت اسطوره‌ای) تحلیل می‌شوند. سپس از مربع حقیقت‌نمایی معنای گرمس برای عبور از سطح دوگانگی و پی بردن به لایه‌های پنهان معنا استفاده می‌شود. پس از این مرحله پژوهشگر مدل پیشنهادی خود را برای کشف دگردیسی حقیقت به واسطه ایدئولوژی ارائه می‌دهد که شامل چهار مرحله است. داده‌ها بر اساس این مدل تحلیل می‌شوند. ابزار گردآوری داده‌ها متن شاهنامه، یادداشت‌برداری تحلیلی و جدول‌های تقابلی و رمزگان نشانه‌ای برای نظم بخشی به داده‌ها و مفاهیم است. مقاطع روایی در جدول ۱ مشخص شده‌اند:

جدول ۱. مقاطع کلیدی در اسطوره جمشید و ضحاک

مقطع روایی	رویداد شاخص	دلالت ارزشی غالب	توضیح تکمیلی
ظهور حقیقت	پادشاهی جمشید	نظم، خرد، نور	دوران انطباق دال و مدلول
انحراف از حقیقت	ادعای خدایی جمشید و سقوط	غرور، خودبینی	آغاز بحران معنا
دوران ضحاک	وسوسه شیطان و سلطه ضحاک	تاریکی، جهل	تثبیت بی‌قرینگی ارزشی

۵. یافته‌های پژوهش: خلاصه روایت

جمشید، پادشاهی فرهمند و نماد راستی، دانایی، خرد الهی و تمدن، پس از صدها سال پادشاهی عادلانه، به سبب غرور و ادعای خدایی از سوی فرّه ایزدی محروم می‌شود و از مشروعیت الهی تهی می‌شود. در پی این انحراف معنایی، مردم از او رویگردان شده، به سوی ضحاک می‌گرایند. ضحاک با فریب، دسیسه و همراهی شیطان، به قدرت می‌رسد. ضحاک نماینده نظامی است که در آن دروغ، فریب و خشونت به صورت نمادین و نظام‌مند بازتولید می‌شود.

۱.۵ دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران جمشید - مرحله ظهور حقیقت

در سطح نشانه شناختی، کنش‌گران اسطوره‌ای همچون جمشید و ضحاک، نه تنها در بستر روایت، بلکه در شبکه‌ای از روابط معنایی و ارزشی جای می‌گیرند که ساختار تقابلی‌های ارزشی را صورت‌بندی می‌کند. این ساختار دلالت صریح، ضمنی و اسطوره‌ای را بازنمایی می‌کند. دلالت اسطوره‌ای به تعبیر بارت، در امتداد نظام دلالتی مرتبه دوم از سطح نخست بازنمایی عبور کرده و در سطح اسطوره‌ای واجد بار معنایی ایدئولوژیک می‌شود. در این چهارچوب جمشید در ابتدا نشانه‌ای از راستی، نظام کیهانی، مشروعیت قدسی و خرد الهی است و دال‌های همراه با او - نظیر فره ایزدی، پیشرفت تمدنی، و عدالت - در روایت دیده می‌شود:

گرانمایه جمشید فرزند او کمر بست یک دل پر از پند او

در دلالت صریح، جمشید فرزند شاه پیشین، آماده پادشاهی می‌شود. کمر بستن نشانه آمادگی برای مسوولیت، کار و پادشاهی است. *دل پر از پند بیانگر خرد و اندرز است.* در دلالت ضمنی، جمشید وارث مشروع قدرت و خرد پدر است. کمر بستن در فرهنگ ایرانی نماد پیمان و آمادگی اخلاقی برای خدمت به راستی است. او نه از میل شخصی بلکه از خرد (پند) و تداوم سنت کیانی برخاسته است. اینجا *دل پند* دلالت دارد بر اتصال معرفتی و اخلاقی به منبع حقیقت. در سطح اسطوره‌ای، جمشید نماد انسان مدرن پیش‌زرتشتی و شاه داناست. کمر بستن آغاز کنش اسطوره‌ای و مسوولیت کیهانی است. *پراز پند بودن پیوستگی با خرد الهی را نشان می‌دهد.*

برآمد بر آن تخت فرخ پدر به رسم کیان بر سرش تاج زر

در سطح دلالت صریح، جمشید بر تخت پدر می‌نشیند و به رسم شاهان، تاج بر سر می‌گذارد. در سطح دلالت ضمنی، *تخت فرخ پدر* نشانه تداوم نظام مقدس شاهی است. این عمل صرفاً سیاسی نیست، نوعی آیین انتقال قداست است. زر در *تاج زر* دلالت ضمنی بر نور، خورشید و مشروعیت الهی دارد. جمشید در این لحظه تجلی شاه-خورشید است، کسی که از نور آسمانی تاج گرفته است. در سطح دلالت اسطوره‌ای تخت و تاج همزمان دو نشانه‌اند: تخت (زمین و فرمانروایی مادی)، تاج (آسمان و مشروعیت مینوی). در وحدت این دو، شاه به مقام میانجی میان زمین و آسمان می‌رسد. می‌توان گفت این بیت اسطوره‌ای‌ترین لحظه اتحاد حقیقت است: نور الهی در کالبد انسانی.

کمر بست با فرّ شاهنشاهی جهان گشت سرتاسر او را رهی

دلالت صریح این بیت نشان می‌دهد جمشید با شکوه پادشاهی بر تخت می‌نشیند و سراسر جهان مطیع فرمان او می‌شود. دلالت ضمنی فرّ شاهنشاهی این است که او نه صرفاً با قدرت انسانی بلکه با فرّه ایزدی همراه است. مصرع دوم دلالت ضمنی بر پذیرش داوطلبانه مردم و هستی دارد، نه اجبار؛ این جهان‌بینی بر محور هماهنگی و ایمان است نه سلطه. در سطح اسطوره‌ای این بیت تصویری از کامل شدن چرخه آفرینش انسانی است. انسان برگزیده (جمشید) در هماهنگی کامل با نیروهای زمین و آسمان قرار دارد. جهان او را می‌پذیرد چون او بازتاب حقیقت است. این همان مرحله‌ایست که حقیقت در او متجسد می‌شود.

زمانه برآسود از داوری به فرمان او دیو و مرغ و پری

دلالت صریح در این بیت، برقراری آرامش در جهان است. عدالت چنان برقرار شده که حتی نیروهای آشوب (دیو و پری) در خدمت نظم کیهانی‌اند. در دلالت ضمنی، برآسودن زمانه یعنی روشن شدن حق و باطل، دیو دیگر نماد شر مطلق نیست بلکه نشانه رام شدن نیروهای تاریک در برابر نور است. در محور ارزش هنوز حقیقت فرمانرواست. در سطح اسطوره‌ای جمشید تصویری از پادشاه-پیامبر است، واسطه میان جهان مادی و مینوی. این نظم کیهانی حقیقت عینی شده‌ایست و زمانه در محور اشته/حقیقت چرخان است و هنوز از دروج/دروغ فاصله دارد.

منم گفّت با فرّه ایزدی همم شهریاری همم موبدی

در سطح دلالت صریح جمشید می‌گوید قدرتش از فرّه ایزدی است، یعنی مشروعیتش همچنان از مبدا الهی سرچشمه می‌گیرد. در سطح دلالت ضمنی، واژه منم نشانه اعلام مسوولیت و خودآگاهی مقدس است. جمشید خود را حامل دو نقش می‌داند: شهریاری (نظم اجتماعی و سیاسی)، موبدی (هدایت مینوی و اخلاقی). این دو نقش در سنت ایرانی مکمل یکدیگرند؛ وحدت آنها نشانه تحقق کامل حقیقت است. اما در سطح دلالت اسطوره‌ای، نماد پیوستگی میان آسمان و زمین است. او هنوز در مقام انسان میانجی است نه انسان خداگونه، بنابراین دلالت نهایی این بیت، تجسد حقیقت در انسان برگزیده است، نقطه اوج معنا پیش از دگردیسی. جدول زیر به طور خلاصه دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش در دوران آغاز سلطنت جمشید را نشان می‌دهد:

جدول ۲. دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران جمشید - مرحله ظهور حقیقت

محور ارزش	دلالت اسطوره‌ای	دلالت ضمنی	دلالت صریح	دال
تجلی حقیقت و خرد	نماد آغاز کنش اسطوره‌ای و مسوولیت کیهانی (اشه)	پیوند اخلاقی و خردمندانه با سنت پدران و مشروعیت الهی	آمدگی برای فرمانروایی و مسوولیت	کمر بستن جمشید
استمرار حقیقت در زمین	استمرار فره ایزدی از نسل پیشین	تداوم مشروعیت و نظم سیاسی اخلاقی	نشستن بر جایگاه پادشاهی پیشین	تخت فرخ پدر
سلطنت قدسی بر محور اشه	وحدا زمین و آسمان در وجود شاه، تاج به مثابه خورشید	نماد نور، قداست و حقانیت فرمانروایی	تاج طلایی پادشاهان	تاج زرین
اتحاد انسان با حقیقت	نزول فره ایزدی بر انسان برگزیده	همراهی قدرت با قداست و خرد	شکوه و جلال الهی در پادشاهی	فر شاهنشاهی
غلبه نظم و ایمان	بازگشت هماهنگی کیهانی، بازتاب نظم ایزدی جامعه	پذیرش داوطلبانه نظم و عدالت	فرمان‌بری مردم از شاه	جهان مطیع جمشید
عدالت = حقیقت	شاه به مثابه داور آسمان و زمین	تجلی عدل الهی در حکم انسانی	قضاوت عادلانه و بی‌طرف	فرمان داوری و داور بودن شاه
محور حقیقت مطلق	اتصال مستقیم انسان با یزدان، نماد حضور نور در خاک	مشروعیت اخلاقی و مینوی سلطنت	نیرو و درخشش ایزدی در وجود شاه	فره ایزدی

۲.۵ دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران جمشید - مرحله انحراف از حقیقت

اما با انحراف معنایی ناشی از ادعای الوهیت و بروز غرور سلطنتی، به قول گرمس (۱۹۸۷) سوژه مثبت در مسیر به سوژه بحران‌زا می‌لغزد. این فروپاشی نشانه‌ای، گسست در محور ارزش را رقم می‌زند و زمینه را برای ظهور دیگر ایدئولوژیک فراهم می‌آورد. نمونه‌های زیر نقطه چرخش معنایی بنیادی در محور ارزش‌اند:

منی کرد آن شاه یزدان‌شناس ز یزدان بیچید و شد ناسپاس

دلالت صریح نشان می‌دهد جمشید که روزی آشنا با خدا بود دچار خودبینی شده و از فرمان یزدان سرپیچی کرد. واژه منی دلالت ضمنی بر انقطاع از محور آسمانی دارد. جمشید از نشانه بازتاب حقیقت به نشانه خودبسندگی تغییر می‌کند. یزدان‌شناس بودن که پیش‌تر نشانه معرفت بود، حال در ترکیب با منی تضاد می‌آفریند، یعنی آگاهی بدون تسلیم. در محور ارزش، لحظه آغاز واژگونی معناست: حقیقت در نشانه من حبس می‌شود. در سطح اسطوره‌ای این بیت بازتاب همان گناه نخستین در روایت ایرانی است. انسانی که فره ایزدی

دارد، تصور می‌کند خود منبع آن است. در اینجا فره از او می‌گریزد، این لحظه دلالت دارد بر زایش دروغ در دل حقیقت، دروغ مقدس.

هنر در جهان از من آمد پدید چو من نامور تخت شاهی ندید
جهان را به خوبی من آراستم چنان است گیتی کجا خواستم

در سطح دلالت صریح او معتقد است که تمام هنرها از او پدید آمده، هیچ پادشاهی چون او نبوده و سراسر جهان را به زیبایی آراسته و جهان تابع خواست اوست. در سطح دلالت ضمنی، هنر در شاهنامه پیش‌تر نشانه فضیلت الهی است اما اینجا دلالت آن تغییر می‌کند و از فره دانایی به دستاوردی انسانی تبدیل می‌شود، یعنی هنر از محور حقیقت به محور دروغ منتقل می‌شود، از هدیه به ادعا. همچنین نشانه *آراستن جهان* از تعمیر و آبادانی به تسلط و مالکیت تغییر دلالت داده است. او در محور معنا از هماهنگ‌کننده نظم به خالق نظم تبدیل شده است. گیتی که در سنت زرتشتی عرصه اشه/حقیقت است اکنون ابزار میل فردی اوست. در سطح اسطوره‌ای جمشید به صورت خالق ثانوی درمی‌آید. انسانی که می‌خواهد جای خدای آفریننده بنشیند. این همان لحظه‌ایست که در اسطوره‌های جهانی از پرومته تا شیطان نماد طغیان علیه نظم الهی است و در محور ارزش حقیقت فرو می‌ریزد. جمشید از مقام شاه-پیامبر به خدای دروغین می‌لغزد. او تصویری از انسان اسطوره‌ایست که می‌خواهد جهان را مطابق میل خود بازآفریند. اینجا معنای اسطوره‌ای دروغ به عنوان خودخدایی تثبیت می‌شود.

خور و خواب و آرامتان از من است همان کوشش و کامتان از من است

در دلالت صریح، تمام نعمت‌ها و آسایش مردم از اوست. واژه‌های خور، خواب و آرام در سطح ضمنی نشانه‌های زیست، امنیت و لذت هستند. نسبت دادن آنها به من دلالت دارد بر تصاحب سرچشمه حیات. در اینجا ضمیر خود ارجاع من به صورت تکرار شونده، دال اصلی انحراف معنایی است. جمشید با انتقال منشا هنر و آسایش از خدا به خویش، نظام دلالت را وارونه می‌کند. جمشید در محور ارزش از دهنده نعمت به نیابت از یزدان، به منبع مستقیم حیات بدل می‌شود. اینجا دروغ کامل می‌شود چون دروغ در نظام ایرانی همان ادعای حقیقت بودن غیر حقیقت است. در سطح اسطوره‌ای این بیت تحقق کامل دروغ در جامه حقیقت است. او همچنان سخن از نعمت و آسایش می‌گوید (نشانه‌های خیر) اما دلالت اسطوره‌ای آن شر است چون مرکز معنا دیگر در یزدان نیست، بلکه در من جمشید

وارونگی حقیقت: مدل‌سازی دگردیسی معنا ... (فاطمه سیدابراهیمی نژاد) ۲۴۵

است. اینجا در محور حقیقت/دروغ معنای حقیقت وارونه می‌شود: دروغ می‌گوید و می‌پندارد راست می‌گوید. این گسست همان لحظه‌ایست که فردوسی آن را با بگشت فرّ یزدان/از او نشان می‌دهد، یعنی سقوط معنایی و از دست رفتن مشروعیت قدسی:

چو این گفته شد فرّ یزدان از اوی بگشت و جهان شد پر از گفّت و گوی

جدول ۳. دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران جمشید- مرحله انحراف از حقیقت

دال	دلالت صریح	دلالت ضمنی	دلالت اسطوره‌ای	محور ارزش
منی کردن شاه	غرور پادشاه	قطع ارتباط با منشا الهی	گسست از اشته،	آغاز لغزش از حقیقت
یزدان شناس — ناسپاس	تبدیل شناخت به انکار	تحریف آگاهی به غرور	سقوط از برگزیده به انسان مغرور	واژگونی ارزش شناخت
هنر در جهان از من آمد پدید	نسبت دادن توانایی‌ها به خود	انسان محوری و حذف خدا	جابه‌جایی آفریننده و مخلوق	انسان‌زدگی به جای خدامحوری
نامور/تخت شاهی	افتخار و قدرت پادشاهی	تبدیل مشروعیت قدسی به خودنمایی	تقدم در خدمت خودشیفتگی، آغاز اسطوره دروغین خدای زمینی	انحراف در نشانه‌های قدرت
خور و خواب ...از من است	منبع بودن برای آسایش مردم	تصاحب نقش پروردگار	ادعای الوهیت	فروپاشی پیوند انسان با یزدان
کام و کوشش از من است	کنترل کامل بر اراده مردم	از بین رفتن آزادی و وابستگی مطلق به قدرت	انسان به جای خالق، نظم کیهانی وارونه می‌شود	دروغ در لباس حقیقت
گفتار جمشید درباره خود	ادعای یکتایی در نیکی و آفرینش	شکل‌گیری گفتمان خودمحوری	دگردیسی نشانه‌ها: حقیقت به خودارجایی بدل می‌شود	بحران معنا
بگشت فرّ یزدان از او	از بین رفتن فروغ ایزدی	نشانه ظاهری قطع مشروعیت الهی	جدایی کامل انسان از نور اهورایی، خاموشی حقیقت	گسست نهایی از حقیقت

۳.۵ دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران ضحاک

در ابیات زیر، به روشنی وارد گسست کامل از محور حقیقت و تثبیت محور دروغ می‌شویم. در این ابیات به روشنی مشخص می‌شود که چگونه نظم کیهانی/اشه/حقیقت فرو می‌پاشد و نظام نشانه‌ای تازه‌ای بر پایه وارونگی ارزش‌ها شکل می‌گیرد.

از آن پس بیامد ز ایران خروش پدید آمد از هر سوی جنگ و جوش
 سیه گشت رخشنده روز سپید گسستند پیوند از جمشید
 بر او تیره شد فرّه ایزدی به کژی گرایید و نابخردی

دلالت صریح در این چند بیت جنگ و آشوب در ایران و برگشتن مردم از فرمان جمشید است. در سطح دلالت ضمنی، خروش نشانه فروپاشی سکوت مقدس دوران جمشید است و جنگ و جوش نشانه ناهماهنگی و تلاطم نیروهای متضاد. سیه شدن روز سپید دلالت نمادین بر تبدیل حقیقت به دروغ دارد. سپیدی تیره می‌شود اما نه با آمدن شب، بلکه نور خودش تیره می‌شود. بنابراین در محور ارزش جهان از آرامش فره‌دار به آشوب بی‌فره می‌لغزد و گسستن مردم نه صرفاً سیاسی بلکه نشانه‌شناختی است؛ زنجیر معنا از مرکز دچار گسست می‌شود. در سطح اسطوره‌ای خروش از ایران فریاد دروغ/دروغ است که بعد از هزار سال راستی مجال ظهور می‌یابد. این خروش نه فقط جنگ انسانی که جنبش نیروهای تاریک کیهانی است. سیه شدن روز در سطح اسطوره‌ای اشاره به خاموش شدن فره دارد زیرا در روایت ایرانی وقتی فره از کسی جدا می‌شود، نور جهان نیز کدر می‌شود. این بیت در واقع لحظه مرگ معناست. جدایی فره از پادشاه به معنی خروج حقیقت از جهان انسانی است. در این لحظه جای خالی حقیقت آماده اشغال توسط دروغ است. از دید اسطوره، کثری همان مسیر مستقیم دروغ است:

یکایک ز ایران برآمد سپاه	سوی تازیان برگرفتند راه
شنودند کانجا یکی مهتر است	پر از هول شاه ازدها پیکر است
سواران ایران همه شاه جوی	نهادند یک سر به ضحاک روی
به شاهی بر او آفرین خواندند	ورا شاه ایران زمین خواندند

دلالت صریح بیت‌های بالا حرکت سپاهیان ایران به سوی تازیان، و شنیدن خبری است که در سرزمین تازیان پادشاهی هولناک شبیه ازدهاست. ایرانیان که خواهان شاه بودند همه به سوی ضحاک رفته و او را پادشاه ایران خوانده بر او آفرین گفتند. در سطح دلالت ضمنی، ایران که در شاهنامه نماد قلمرو راستی است، اکنون به سمت تازیان می‌رود، نشانه‌ای از میل ناخودآگاه به ضد خود، جهت جغرافیایی به جهت ارزشی تبدیل می‌شود: از شرق نور به غرب تاریکی. شنودند دلالت ضمنی بر باورپذیری دروغ دارد، آنها هنوز ضحاک را ندیده‌اند فقط خبرش را شنیده‌اند. در محور معنا، این همان لحظه انتقال از شناخت حقیقت به پذیرش روایت دروغ است. بعلاوه نشانه شاه جویری وارونه می‌شود. معنا از درون تهی و برعکس می‌گردد. جستجوی شاه و انتخاب ضدشاه دلالت بر بحران معناست زیرا مردم دیگر نمی‌توانند نشانه راستین سلطنت را تشخیص دهند. آفرین نیز

وارونگی حقیقت: مدل‌سازی دگردیسی معنا ... (فاطمه سیدابراهیمی نژاد) ۲۴۷

معنای خود را از دست می‌دهد زیرا پیش‌تر بیان راستی و ستایش حقیقت بود اما اکنون ابزار تایید دروغ است. در سطح اسطوره‌ای حرکت سپاه ایران به سوی تازیان نماد همان گریز حقیقت از خویشتن است. این جابه‌جایی مکانی در واقع جابه‌جایی در محور معناست: از جهان اشته به جهان دروج، ضحاک هنوز نیامده اما نشانه‌های او در حرکت ایرانیان پدیدار می‌شود. در اسطوره ایرانی، ازدها مظهر دروج، تاریکی و حرص است. ضحاک هنوز وارد نشده بلکه شنیده شده، یعنی در سطح اسطوره‌ای دروغ پیش از حضورش پذیرفته شده است. به عبارتی دروغ ابتدا شنیده می‌شود بعد حاکم می‌گردد. در انتها نشان می‌دهد ایران که روزی جایگاه فره بود اکنون خود زمینه‌ساز سلطه دروغ می‌شود و این نقطه تثبیت کامل دروغ در محور ارزش است. در نهایت زبان هم آلوده می‌شود یعنی دروغ نه فقط در قدرت بلکه در واژه‌ها هم نفوذ کرده است. جدول ۴ دلالت‌های نشانه‌ای در دوران ضحاک را نشان می‌دهد:

جدول ۴. دلالت‌های نشانه‌ای در محور ارزش: دوران ضحاک - فروپاشی حقیقت و غلبه دروغ

دال	دلالت صریح	دلالت ضمنی	دلالت اسطوره‌ای	محور ارزش
خروش/ جنگ و جوش	آشوب و درگیری در ایران	از هم گسیختگی نظم اجتماعی و آعلز بحران	شکستن اشته و ورود نیروهای دروج به عرصه زمین	سقوط از حقیقت به آشوب
سپه گشت رخشنده روز سپید	تاریکی روز، نابودی روشنایی	تبدیل حقیقت (روشنایی) به دروغ (تاریکی)	وارونگی کیهانی، غلبه دروج بر اشته	واونگی ارزش‌ها
گسستن پیوند از جمشید	شورش مردم علیه شاه	از دست رفتن اعتماد و مشروعیت معنوی	انقطاع میان انسان و فره ایزدی، گسستن پیوند با یزدان	بریدگی از حقیقت
تیره شدن فره ایزدی	زوال فره از وجود شاه	زوال قدرت قدسی و فروکاهش به انسان خاکی	جدایی انسان از منبع نور و نظم الهی	چرخش از حقیقت به دروغ
کژی و نابخردی	رفتار نادرست، تصمیم‌های ناعقلانی	انحطاط اخلاقی و فکری پس از غرور	ورود نیروهای اهریمنی در ساخت اندیشه	آلودگی محور ارزش
سپاه از ایران سوی تازیان	حرکت نظامی ایرانیان به سوی بیگانه	گریز از مرکز فرهنگ و وطن	از خود بیگانگی، آغاز مرحله تبعید معنوی ایران	انحراف فرهنگی/ارزشی
مهر ازدها پیکر(ضحاک)	پادشاهی با هیات اهریمنی	چیرگی قدرت حیوانی و غریزه به عقل و ایمان	تجسد کامل دروغ	سلطه دروج
شاه جویان ابران/	مردم ایران او را	پذیرش آگاهانه باطل	دروغ به مقام حقیقت	وارونگی مطلق معنا

دال	دلالت صریح	دلالت ضمنی	دلالت اسطوره‌ای	محور ارزش
آفرین گفتن به ضحاک	می‌ستایند و شاه می‌خوانند	به جای حق	می‌نشینند، تغییر نظام نشانه‌های جامعه	

در این ساختار نشانه‌ای، جمشید در آغاز به مثابه قطب ایجابی و نشانه راستی، مشروعیت قدسی و نظم هستی‌شناختی عمل می‌کند؛ در مقابل ضحاک به عنوان قطب سلبی، حامل دال‌های دروغ، خشونت، بی‌نظمی و اغواست. اما آنچه روایت را از یک تقابل ساده فراتر می‌برد، تمرکز دلالتی و انباشت نشانه‌ای در هر دو قطب است. به بیان دیگر، تقابل نشانه‌ای جمشید/ضحاک، صرفاً تفاوت در معنا نیست بلکه تقابل ارزشی ریشه‌دار در حافظه فرهنگی است که با افراط در تمایز، به بی‌قرینگی می‌انجامد.

بی‌قرینگی تقابل جمشید و ضحاک عملکردی گفتمانی برای تثبیت معنای حقیقت در برابر دروغ است. این بی‌قرینگی بر مبنای اصل غایب (absence) عمل می‌کند: راستی نه از طریق حضور، بلکه از طریق فقدانش در ضحاک به شکل نمادین درک می‌شود. در اینجا به قول بارت، "معنا نه آنچه هست، بلکه آنچه نیست" است، ضحاک نشانه غیاب راستی است و نه صرفاً نشانه دروغ. به قول بارت (۱۹۷۲) وی دالی "خالی از حقیقت" است که از مسیر تکرار و نهادینه‌سازی ایدئولوژی، به معنای ثانویه مشروعیت می‌بخشد. با این خوانش ضحاک صرفاً شخصیت منفی نیست؛ بلکه نظام نشانه‌ای دروغ را بازنمایی می‌کند که از طریق رمزگان‌های قدرت، خود را به صورت حقیقت غالب بازتولید می‌نماید.

۴.۵ بازنمایی مراحل روایی بر اساس مربع حقیقت‌نمایی معنا

مربع حقیقت‌نمایی به جای اتکای صرف به تقابل دوتایی، چهار وضعیت معنایی-معرفتی را در رابطه با حقیقت در ساختار روایی بازنمایی می‌کند: حقیقت آشکار، پنهان‌سازی حقیقت، پنهان‌سازی دروغ، و دروغ آشکار. بر این اساس روایت شاهنامه را می‌توان در حرکتی چرخه‌ای میان این چهار موقعیت تحلیل کرد.

الف) حقیقت آشکار (known truth): حقیقتی که گفته می‌شود و پذیرفته می‌شود، ضلع بالای مربع حقیقت‌نمایی، جایی که حقیقت هم وجود دارد و هم پذیرفته می‌شود. دوران نخست جمشید نمایانگر این مرحله است. دانایی، نظم، کشف ابزار، تمدن، پذیرش اجتماعی و مشروعیت الهی (فره ایزدی). در آغاز جمشید در جایگاه حقیقت

آشکار قرار دارد. او پادشاهی است که نه تنها نماد دانایی، نظم و تمدن است بلکه از مشروعیت الهی نیز برخوردار است. حقیقت در این مرحله هم وجود دارد و هم به صورت عمومی پذیرفته شده است. مردم جمشید را به مثابه نماد روشنایی و خرد می‌شناسند و نظم اجتماعی نیز بر پایه این حقیقت مشروعیت می‌یابد.

ب) پنهان سازی حقیقت (hidden truth): حقیقتی که هست اما مخفی شده یا نادیده گرفته می‌شود. با گذر زمان و در پی ادعای خدایی از سوی جمشید، وضعیت روایی وارد مرحله پنهان‌سازی حقیقت می‌شود. حقیقت هنوز به کلی از میان نرفته، اما دیگر آشکار و مقبول نیست؛ جمشید از آن فاصله گرفته و مردم نیز دچار تردید شده‌اند. اگرچه جمشید هنوز تظاهر به حقیقت می‌کند اما حقیقت در حال پنهان شدن است. او خود را وارث نور و نظم معرفی می‌کند اما این حقیقت دیگر پشتوانه اجتماعی و معنوی خود را از دست داده است و جمشید دیگر حامل آن نیست. در این وضعیت، حقیقت هنوز بالقوه در روایت حضور دارد اما به حاشیه رانده شده و جای خود را به توهم خودبزرگ‌بینی و استبداد داده است.

ج) پنهان سازی دروغ (hidden lie): دروغی که در ظاهر حقیقت به نظر می‌رسد. به موازات این سیر نزولی، ضحاک به عنوان نیروی متقابل وارد صحنه می‌شود. او در آغاز حکومت خود، از پنهان‌سازی دروغ بهره می‌برد و در حالیکه حامی نیروهای اهریمنی است خود را منجی و پادشاهی عادل معرفی می‌کند. او خود را با شعارهای عدالت و نظم پادشاهی عادل و منجی معرفی می‌کند؛ در حالیکه کنش‌هایش ریشه در شر و فریب دارد. این مرحله خطرناک‌ترین مرحله در مربع حقیقت‌نمایی است، چرا که دروغ در قالب حقیقت نمایان شده است و مخاطب گفتمان (مردم) هنوز به فریب بودن آن آگاه نیستند.

د) دروغ آشکار (known lie): دروغی که برملا شده و دیگر کسی آن را حقیقت نمی‌پندارد. در نهایت، با گسترش ظلم و کشتار، دروغ ضحاک از پرده بیرون می‌افتد و به دروغ آشکار بدل می‌شود. مردم اینک می‌دانند که او نه تنها حقیقت نیست، بلکه حقیقت را سرکوب می‌کند. در این مرحله تضاد به اوج خود می‌رسد و روایت وارد وضعیت انقلابی می‌شود. این پایان مرحله دروغ آشکار است: فروپاشی گفتمان دروغ و بازگشت حقیقت به مرکز. فریدون و کاوه نماد بازگرداندن راستی در نظام نشانه‌ای‌اند.

۶. مدل پیشنهادی: دگردیسی حقیقت به واسطه ایدئولوژی

ایدئولوژی را می‌توان ساز و کاری دانست که میان سوژه و امر ادراکی واقعیت قرار می‌گیرد و تجربه زیسته را به سطحی از بازنمایی نشانه‌ای منتقل می‌کند. در این فرآیند آنچه نه "بود" دارد و نه "نمود"، به واسطه زبان و نظام نشانه‌ها به چیزی بدل می‌شود که هم "بود" دارد و هم "نمود" (گرمس ۱۹۸۷). این همان لحظه وارونگی حقیقت یا دروغ است که دروغ به واسطه گفتمان ایدئولوژیک به مثابه حقیقت تحمیل می‌شود.

از منظر بارت، گفتمان ایدئولوژیک همواره در سطح اسطوره عمل می‌کند، اسطوره‌ها معنای ثانویه را بر دال‌های زبانی سوار می‌کنند و به آنها طبیعت‌مندی می‌بخشند (بارت ۱۹۷۲). بدین ترتیب، آنچه محصول یک برساخت فرهنگی و تاریخی است، به صورت حقیقت طبیعی بازنمایی می‌شود. آلتوسر نیز بر همین واسطه‌گری تاکید می‌کند و نشان می‌دهد که ایدئولوژی نه تنها از طریق نهادها بلکه در زبان و کردار روزمره عمل می‌کند؛ به گونه‌ای که سوژه‌ها خود را در جایگاه طبیعی می‌بینند (Althusser, 1970).

در امتداد این نگاه، پدیدارشناسی به ما یادآوری می‌کند که حقیقت امری مطلق و فرازمانی نیست، بلکه تنها از خلال وجه ادراکی سوژه در دسترس قرار می‌گیرد (مرلوپونتی و دیگران ۲۰۱۳). هنگامی که ایدئولوژی جایگزین بدن و ادراک زیسته می‌شود، این همان لحظه‌ایست که دگردیسی حقیقت رخ می‌دهد: ادراک حسی جای خود را به برساخت ایدئولوژیک می‌دهد و وارونگی حقیقت تثبیت می‌شود. بنابراین برای تبیین این فرآیند، مدلی چهار مرحله‌ای ارائه می‌شود:

۱. تزریق ایدئولوژیک (ideological insertion): در این مرحله ایدئولوژی از طریق دال‌ها و گزاره‌های ارزش‌دار وارد متن می‌شود و بنیانی برای پذیرش حقیقتی خاص می‌سازد. دال‌ها/واژگان پر قدرت، صفات ارزشی، عناصر گفتمانی جدید، واژگان کلیدی، اصطلاحات، عناوین و ترکیب‌های استعلایی وارد متن می‌شوند و به عنوان ابزارهای اصلی عمل می‌کنند. شاخص‌های زبانی به عنوان مثال می‌توانند واژگان سلطنتی (شاه، فرّه)، القاب موثق و بااقتدار (authorative) (فرخنده، برگزیده)، جایگزینی صفات و القاب ارزش‌گذاری شده به نهادها و افراد باشند.

چو جمشید را بخت شد کندرو به تنگ اندر آمد جهاندار نو

برفت و بدو داد تخت و کلاه بزرگی و دیهیم و جنگ و سپاه

جایگزینی صفت ارزش‌گذاری شده *جهاندار نو* به جای ضحاک؛ نام‌انگاری مثبت و حذف ویژگی منفی در آغاز سلطه؛ واژگان سلطنتی تخت، کلاه، دیهیم و سپاه به همراه فعل *دادن* همگی زبان انتقال قدرت را مشروع می‌نمایند، واگذاری قدرت از بالا به پایین است، گویی قدرت الهی یا تقدیر است نه خشونت؛ بنابراین در سطح دلالت نشانه‌ای این پادشاهی خیر است اما در باطن دلالت بر تحمیل و غصب دارد. این همان لحظه‌ایست که ایدئولوژی سلطنت ضحاک در قالب واژگان مشروع تزریق می‌شود. ضحاک نه هنوز "نمود" شرّ دارد و نه "بود" آن و به واسطه گزاره‌های زبانی، مشروعیت اولیه دریافت می‌کند.

۲. **تثبیت نشانه‌ای (semiotic legitimation):** در این مرحله، نشانه‌ها و گزاره‌ها به گونه‌ای سامان می‌یابند که حقیقت تحمیلی تثبیت شود. واژه‌ها و نشانه‌ها از وضعیت نه "بود" و نه "نمود" (به تعبیر گرمس) به وضع "بود" و "نمود" ارتقا می‌یابند و به لحاظ گرامری و معنایی مشروعیت می‌گیرند. شاخص‌های زبانی می‌توانند تکرار استعاره‌ها، زمان حال ساده فعل برای عمومیت بخشیدن و قطعیت، حقیقت‌نما سازی با افعال وجودی (هست، بود)، قیده‌های مطلق، نام‌انگاری قطعی (پادشاه جهان) باشند.

چو ابلیس پیوسته دید آن سخن یکی بند بد را نوافگند بد
بدو گفت گر سوی من تافتی ز گیتی همه کام دل یافتی

گزاره شرطی *گر سوی من تافتی* وعده‌ای مشروط اما با قطعیت می‌دهد. وعده یافتن کام دل تزریق لذت به جای اخلاق است که برای جذب و اقناع به کار رفته است. قید مطلق همه و اسم گیتی تثبیت نشانه‌ای قدرت نامحدود است. بنابراین دروغ از سطح پیشنهاد به سطح حقیقت ممکن ارتقا می‌یابد، زمان وعده را طوری تنظیم می‌کند که به ظاهر طبیعی، ممکن و خیر جلوه کند.

۳. **جابه‌جایی ادراکی (perceptual displacement):** ایدئولوژی در این مرحله جایگزین تجربه ادراکی و بدن‌مند انسان می‌شود؛ زیرا میان تن/حواس و ادراک قرار می‌گیرد. تجربه ادراکی به روایت ایدئولوژیک ترجمه می‌شود و حقیقت نه بر اساس ادراک حسی بلکه بر اساس نظام معنایی تحمیلی فهمیده می‌شود. این همان چیزی است که مرلوپونتی و دیگران (۲۰۱۳) به آن اشاره می‌کند: گسست میان بدن ادراک‌گر و جهان، و جایگزینی آن با ساز و کارهای گفتمانی. شاخص‌های زبانی می‌توانند

مواردی چون کاهش افعال ادراکی و واژگان مرتبط با مشاهده مستقیم (دیدن، شنیدن)؛ افزایش گزاره‌های قطعی و خبری؛ افزایش افعال گفتمانی استدلالی و شواهد مامور یا گواه‌پذیر باشند. در شاهنامه مردم ضحاک را به عنوان ناجی می‌پذیرند در حالیکه حس و تجربه واقعی آنها (بردگی، رنج، مارها) خلاف آن را نشان می‌دهد. در اینجا با تغییر در سطح ادراک و تجربه زیسته مواجه هستیم.

اگر همچنين نیز پیمان کنی نیچی ز گفتار و فرمان کنی

در این بیت کاهش افعال ادراکی و افزایش افعال اطاعتی پیمان کنی، نیچی، فرمان کنی به چشم می‌خورد. جهت‌گیری گفتمانی از بیرون به درون است زیرا تجربه ادراکی فرد جای خود را به اطاعت می‌دهد. به علاوه گزاره‌های شرطی در خدمت تسلیم فکری است، شرط دروغ طراحی می‌شود که فقط از مسیر اطاعت، معنا پیدا می‌کند. بنابراین در این نقطه تجربه ادراکی جای خود را به ایدئولوژی می‌دهد. دروغ در آگاهی فرد مستقر می‌شود و اطاعت جای اندیشه را می‌گیرد.

۴. **بست‌بندی گفتمانی (discursive closure):** جریان گفتمان از مسیر خود منحرف یا مسدود می‌شود و معانی جایگزین به عنوان حقیقت تثبیت می‌گردند. در این مرحله، ایدئولوژی تمامی بدیل‌های معنایی را حذف کرده و تنها یک روایت را به عنوان حقیقت ممکن تثبیت می‌کند. این همان لحظه دروغ به مثابه حقیقت است. بست‌بندی گفتمانی یعنی فرایند سازمان‌دهی زبانی و روایی که دروغ را به صورت حقیقتی بدیهی و غیرقابل انکار جا می‌زند. این بست‌بندی باعث می‌شود که دیگر حقیقت در سطحی مجزا از دروغ ادراک نشود، بلکه همان دروغ، تمام ساز و کارهای حقیقت‌نمایی را در اختیار بگیرد. به این ترتیب دروغ نه تنها گفته می‌شود، بلکه به صورت تنها روایت ممکن تحمیل می‌شود. شاخص‌های زبانی مواردی همچون حذف گزینه‌های معنی‌ساز دیگر، استفاده از واژگان قطعی و جزم‌اندیشانه (همواره، تنها راه، حقیقت آشکار)؛ ساختارهای یگانگی (همه، جز، یک راه)؛ کاربرد افعال وجهی الزام‌آور (باید، ناگزیر است، چاره‌ای نیست جز)؛ حذف تفاوت‌ها و مطلق‌گرایی زبانی، بهره‌گیری از خطاب‌های جمعی و توده‌ای (مردم، همه، ملت) برای ایجاد اجماع کاذب؛ تبدیل گزاره‌های نسبی به بدیهیات گفتمانی (این است حقیقت، بی‌تردید، بدون شک)؛ مجهول‌سازی، ساختارهای بدون فاعل (agentless constructions) است.

جهان سر به سر پادشاهی تو راست دد و مردم و مرغ و ماهی تو راست

تکرار مالکیت مطلق در این بیت (تو راست) نشان می‌دهد که حقیقت ایدئولوژیکی جایگزین تجربه شده است. جهان سر به سر نشانگر جهان شمولی و حذف تفاوت‌هاست که جهانی یکدست، بدون دیگری و بدون مقاومت را نشان می‌دهد. عدم وجود فاعل در بیت بالا به عنوان کسی که پادشاهی را به تو بدهد نشانگر آن است که گویی هستی خود آن را تقدیم کرده است. در بیت بالا یک گزاره وجهی الزام‌آور پنهان وجود دارد (چنین باید باشد)؛ که نشان می‌دهد دروغ در قالب قانون هستی عرضه می‌شود. ریتم زبانی و موازی سازی نحوی (دد و مردم و مرغ و ماهی) موسیقی کلامی می‌آفریند که باعث پذیرش ناخودآگاه دروغ می‌شود. بنابراین دروغ کاملاً استقرار می‌یابد. حقیقت جدید این است که ضحاک سزاوار فرمانروایی بر همه جهان است. دیگر حقیقت و دروغ قابل تفکیک نیست چون زبان به جای توصیف جهان، آن را بازآفرینی کرده است. این همان چیزی است که بارت (۱۹۷۲) آن را طبیعت‌مند کردن امر فرهنگی می‌نامد: برساخته‌ای تاریخی در سطح زبان به حقیقتی فراتاریخ بدل می‌شود.

به طور کلی می‌توان گفت که این چهار مرحله نشان می‌دهند که چگونه ایدئولوژی گزاره‌ای را از سطح نه "بود" و نه "نمود" به سطح "بود" و "نمود" منتقل می‌کند:

جدول ۵. چهار مرحله مدل دگردیسی حقیقت تحت نفوذ ایدئولوژی

فرآیندها	تزریق ایدئولوژیک	تثبیت نشانه‌ای	جابه‌جایی ادراکی	بست‌بندی گفتمانی
هدف	فراهم آوردن بستر اولیه مشروعیت بخشی	تبدیل عناصر قبلی نامشخص به موجودیت حقیقت	واگذاری تجربه بدن‌مند و ادراکی به روایت گفتمانی	خارج کردن جریان گفتمان از مسیر چندصدایی و تحمیل یک روایت یگانه به عنوان حقیقت
شاخص‌های زبانی	واژگان و ترکیب‌های موثق	نام‌انگاری، قیده‌های قطعی، افعال وجودی	افزایش گزاره‌های قطعی و خبری	حذف تفاوت‌ها و مطلق‌گرایی زبانی

۷. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

پرسش بنیادین این تحلیل، بررسی ساز و کار تولید، تثبیت و طبیعی‌سازی ارزش در متون اسطوره‌ای از طریق بی‌قرینگی معنایی و جابجایی مفهومی میان دال‌های بنیادین حقیقت و

دروغ است. بر اساس رویکرد نشانه‌شناختی رولان بارت، اسطوره نوعی نظام دلالتی سطح دوم است که در آن نشانه‌های ساده به ابزارهایی برای رمزگذاری معناهای ایدئولوژیک بدل می‌شوند (Barthes, 1957). این رمزگذاری نه با انکار حقیقت، بلکه با جابجایی جایگاه مفاهیم متضاد و طبیعی سازی یکی از آنها به مثابه امر بدیهی صورت می‌گیرد.

در داستان جمشید و ضحاک، این جابجایی از طریق تقابل‌های نشانه‌ای نامتقارن تحقق می‌یابد. جمشید که در آغاز نشانه‌ای از راستی، نظم کیهانی و فره ایزدی است، با عبور از حد و ادعای الوهیت، دچار انحطاط نشانه‌ای می‌شود. این انحراف، طبق مدل معناشناسی کنشی گرمس، امکان ورود ضدقهرمان و غلبه دلالتی قطب متضاد را فراهم می‌آورد (Greimas, 1987). ضحاک، دال محوری گفتمان دروغ، نه به مثابه یک دال منفعل، بلکه به عنوان دال تولید معنا و تثبیت سلطه ظاهر می‌شود.

به بیان دقیق‌تر، بی‌قرینگی میان دو قطب معنایی حقیقت/دروغ موجب می‌شود تا معنا از حالت تقابلی دوسویه خارج و به ساختاری سلسله‌مراتبی تبدیل شود؛ جایی که یکی از قطبها (دروغ) در مرکز گفتمان قرار می‌گیرد و دیگری (حقیقت) به حاشیه یا غیاب رانده می‌شود. بنابراین یک نظام نشانه‌ای خاص، ارزش‌هایی را به واسطه بازنمایی پیوسته، به امر طبیعی و مسلم تبدیل می‌کند.

در نتیجه، اسطوره با بهره‌گیری از عملیات نشانه‌شناختی پیچیده نظیر طبیعی‌سازی، جابجایی معنایی، و بی‌قرینگی در تقابل‌ها، موفق به بازتولید ارزش‌های کلیدی فرهنگ می‌شود. بدین ترتیب، نه تنها نظم معنایی بلکه ساخت قدرت و مشروعیت نیز در سطح نشانه‌ای نهادینه می‌شود؛ چرا که دروغ دیگر صرفاً انحراف از حقیقت نیست، بلکه خود بدل به حقیقت مسلط می‌شود. فرآیند شکل‌گیری دروغ، نه صرفاً در سطح روایی بلکه در سطح نظام دلالت ثانویه و از طریق نشانه‌سازی ایدئولوژیک رقم می‌خورد. نتیجه آن است که بی‌قرینگی معنایی، حقیقت را به جایگاه متعالی و دروغ را به محور شرارت ارتقا می‌دهد. همچنین مربع معناشناختی نشان داد که معنا نه فقط از تقابل ساده، بلکه از رابطه‌های پیچیده بین حضور و غیاب مفاهیم تولید می‌شود.

در انتهای پژوهش، مدل چهارمرحله‌ای دگردیسی حقیقت تحت سلطه ایدئولوژی ارائه گردید که نشان داد وارونگی حقیقت بر اساس یک فرآیند در چهارمرحله صورت می‌گیرد. در مرحله اول تزریق ایدئولوژی از طریق واژگان یا دال‌های کلیدی و صفات برجسته صورت می‌گیرد. در گام دوم این تزریق‌ها در گفتمان به واسطه شاخص‌های زبانی همچون

وارونگی حقیقت: مدل‌سازی دگردیسی معنا ... (فاطمه سیدابراهیمی نژاد) ۲۵۵

زمان حال ساده و افعال وجودی تثبیت می‌گردند. جایه‌جایی ادراکی یعنی جایگزینی ایدئولوژی از طریق نظام گفتمان تحمیلی نه رابطه حسی-ادراکی؛ از طریق مواردی چون کاهش افعال ادراکی و افزایش گزاره‌های قطعی و خبری و افزایش افعال استدلالی مرحله سوم است و در مرحله آخر که بست‌بندی گفتمانی است از طریق عواملی چون کاربرد افعال وجهی الزام‌آور، بهره‌گیری از خطاب‌های جمعی، مجهول‌سازی و ساختارهای بدون فاعل؛ ایدئولوژی تنها یک روایت را به عنوان حقیقت ممکن تثبیت می‌کند و این همان شکل‌گیری دروغ به مثابه حقیقت است.

کتاب‌نامه

- بارت، رولان. (۱۳۷۵). *اسطوره، امروز*. ترجمه شیرین‌دخت دقیقیان. تهران: نشر مرکز.
- سوسور، فردینان (۱۴۰۳). *دوره‌ی زبان‌شناسی عمومی*. ترجمه کورش صفوی. تهران: نشر هرمس.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۹۵). *نشانه معنائشناسی ادبیات*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- شعیری، حمیدرضا و فاطمه سیدابراهیمی. (۱۴۰۰). *نقد ترجمه کتاب سیر نشانه‌شناسی: از نشانه‌شناسی سخت تا نشانه انسان‌شناسی نرم*. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. صص ۱۹۹-۱۷۷.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). *اساطیر و اساطیرواره‌ها*. تهران: نشر هرمس.
- صفوی، کورش. (۱۴۰۰). *آشنایی با نظریه‌های نقد ادبی*. تهران: انتشارات علمی.
- فردوسی، (۱۳۸۶). *شاهنامه*. به کوشش جلال خالقی مطلق. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- کریمی، پرستو. (۱۳۸۰). *بررسی دروغ در شاهنامه فردوسی*. فرهنگ اصفهان، ویژه‌نامه همایش شاهنامه پژوهی. صص ۶۱-۷.
- نیچه، فردریش. (۱۳۹۸). *درباره حقیقت و ناحقیقت: نوشته‌های منتخب فردریش نیچه*. ترجمه نیلوفر آقابراهیمی. تهران: انتشارات تمدن علمی.

Althusser, L. (1970). *La Pensee*. Ideology and Ideological State Apparatuses. (Notes Towards an Investigation). Pp. 79-87. Monthly Review Press. Paris

Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang.

Boyce, M. (1975). *A History of Zoroastrianism*. (Vol. 1). *The Early Period*. Leiden: Brill.

Eco, U. (1979). *A Theory of Semiotics*. Indian University Press.

Greimas, A. J. (1987). *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. (P. J. Perron & F. H. Collins, Trans.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. Ferguson Publishing. New York.

Lévi-Strauss, C. (1978). *Myth and Meaning*. University of Toronto Press.

Marzolph, U. (2010). Storytelling as a Constituent of Popular Culture. *Conceptualizing Iranian Anthropology: Past and Present Perspectives*, 30.

Merleau-Ponty, M., Landes, D., Carman, T., & Lefort, C. (2013). *Phenomenology of perception*. Abingdon: Routledge.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی